

Odo Marquard

Aflastning fra det absolutte

- In memoriam

Hans Blumenberg, der døde den 28. marts 1996, i Altenberge i nærheden af Münster, blev født den 13. juli 1920 i Lübeck. Han var en mand, som jeg ikke kun satte umådelig stor pris på som filosof, men som jeg også holdt af som menneske. Samtidig med at jeg tilføjer nogle personlige erindringer om ham, vil jeg her give en kort karakteristik af hans værk, som jeg – og adskillige andre intellektuelle og filosoffer over hele verden – anser for at være et af de mest fascinerende Œuvres i den tyske filosofi efter 2. Verdenskrig. ”Hvilken nutidig filosof anser De for at være af betydning?” – blev Hans Jonas engang spurgt, og han svarede: ”Hans Blumenberg.”

I. Tilgang

Mit bidrag er ikke Blumenberg-ekspertise; for Blumenberg-ekspert, det er jeg ikke. Jeg er ikke Blumenberg-elev, selvom jeg har lært mere end meget af ham. Som otte år yngre hører jeg i for høj grad til hans generation og har dertil lært ham at kende for sent, fra begyndelsen til midten af tresserne. Jeg er heller ingen Blumenberg-forsker, som har haft eller har til hensigt om muligt at have læst, fortolket og gennemtænkt alt af ham og at vide så meget som muligt om hans livsforhold. Ganske vist har jeg tilskyndet mine egne elever – fx Franz Josef Wetz, der naturligvis også uden mig næsten samtidig ville være kommet på det – til at læse sig ind på Blumenberg og skrive om ham.¹ Jeg har også selv talt og skrevet om Hans Blumenberg: Første gang i 1968 i myte-bindet fra Poetik und Hermeneutik-serien, og fx skrev og holdt jeg hyldesttalen til ham, da han i 1980 blev tildelt Sigmund Freud-prisen for videnskabelig prosa af Det tyske Akademi for Sprog og Digtning, og i 1982, da han blev tildelt æresdoktoren i

de filologiske fag ved Justus-Liebig-Universitetet i Gießen. Men Blumenberg-ekspert – og jeg gentager det, så De ved, hvad De kan og ikke kan forvente af min redegørelse – det er jeg ikke. For min tilgang til hans værk – som ganske vist vedvarende er præsent i mit eget arbejde, fordi det fascinerer og begejstrer mig – var motiveret af noget andet, idet den opstod på en anden baggrund.

a) Jeg lærte Hans Blumenberg nærmere at kende, da jeg i 1965 i Gießen – for en kort stund – blev hans nærmeste arbejdskollega, idet jeg blev tildelt det andet professorat, som han havde fået gennemtrumfet der. Jeg husker med taknemmelighed den starthjælp, han gav mig, en dengang helt ung, uerfaren filosofiprofessor, fx ved at vise mig, hvordan man leder et institut. Men ved samme lejlighed tilstod han: ”Det er Dem, der er institutleder her, for mig glemte man i 1960” – altså dengang han kom fra et ekstraordinært professorat i Hamburg til Gießen og fik et egentligt professorat – ”at udnævne til leder. Men det har jeg ikke klaget over”, tilføjede han, ”for det er ikke til at sige, hvad sådan noget skal gøre godt for”. Således måtte jeg – hvilket jeg sådan set betragtede som helt selvfølgeligt – give hans sekretær tilladelse til at afskrive hans indtalte bånd på maskine efter hans officielle overflytning til Bochum. *Die Legitimität der Neuzeit* blev skrevet på denne måde i Ludwigstraße 12 i Gießen, og siden da ved jeg, at i hvert fald alle hans tykke bøger er dikterede bøger.

b) Ligeledes i 1965 blev Hans Blumenberg, Hermann Lübbe og jeg efter Helmut Schelskys forslag udnævnt til medlemmer af stiftelsesudvalget for det østwestfalske, og senere Bielefeld Universitet. Hans Blumenbergs interesse – og det var også karakteristisk for ham – galdt ikke faget filosofi i snæver forstand, men derimod Centret for Tværfaglig Forskning. Og endelig:

c) Hans Blumenberg var en af de fire grundlæggere af den pionere tværfaglige forskningsgruppe ’Poetik und Hermeneutik’, som startede i 1963 i Gießen, og som jeg også blev en del af fra 1966 og frem. Gruppens primus motor var Hans Robert Jauf, men dens dominerende filosof var uden tvivl Hans Blumenberg. Hans prægende indflydelse rækker langt udover gruppens 7. Kolloquium i 1974, hvorefter han trak sig tilbage fra forskningsgruppen og gerne havde set, at den havde forvandlet sig til et samarbejde opretholdt gennem brevkorrespondance. Men også gennem dette virke var han en af de førende initiativtagere til interdisciplinært samarbejde i filosofien.

I alle tre situationer – som kollega på samme institut, gennem deltagelse i det samme stiftelsesteam og gennem samarbejde i den samme forskningsgruppe – var det umuligt ikke at stifte bekendtskab med ham og hans filosofi, og det endda så godt, at et frugtbart samspil mellem os blev muligt – fodboldteknisk formuleret – i blind forståelse så at sige, også i spillet uden bold og i det fri rum. Dertil var det ikke nødvendigt med et lærd og detaljeret Blumenberg-kendskab, men derimod nok et pragmatisk kompaktkendskab til hans filosofi,

som dog løbende blev sværere og sværere at opretholde, fordi hans værk blev ved med at vokse i omfang. For nu – efter Kieler-afhandlingen og habilitationsskriftet, som forblev upublicerede, hans Kopernikus-studier og begrebs-historiske arbejder og hans ”Paradigmen zu einer Metaphorologie” fra 1960 – udkom hans tykke bøger: efter *Die Legitimität der Neuzeit* fra 1966 kom i 1975 *Die Genesis der kopernikanischen Welt*, i 1979 *Arbeit am Mythos*, i 1981 *Die Lesbarkeit der Welt*, i 1986 *Lebenszeit und Weltzeit*, i 1989 *Höhlenausgänge* og de mange korte bøger, f.eks. *Schiffbruch mit Zuschauer*, *Das Lachen der Thrakerin*, *Die Sorge geht über den Fluß* og *Matthäuspasion*. Disse bøger, som på grund af Blumenbergs forbløffende lærdom omfangsmæssigt og tematisk set er ret forskellige, kan man som pragmatisk kompaktkendskab kun (det kunne jeg i hvert fald kun) tilegne sig gennem en reduktion i deres kompleksitet, som minder om den reduktion, der i dag interesserer kunstnere: Hvor meget kan man fjerne fra et billede, uden at det ophører med at være billede? Hvor meget kan man tage ud af et teaterstykke, uden at det ophører med at være teater? Hvor meget kan man spare af musikken, uden at den ophører med at være musik? Helt analogt er spørgsmålet: Hvor meget af Blumenbergs værk kan man udelade, uden at det tiloversblevne fra tekstelimineringen ophører med virkelig at være Blumenberg? Til hjælp ved denne reduktion – det er min kollega, germanisten Ulrich Karthaus, der i den forbindelse passende har gjort mig opmærksom på Morgenstern – ville det være en fordel at være i besiddelse af et par af de briller, som Korf opfandt – ’hvis energier fik teksten til at trække sig sammen for ham’. Måske ikke kun for at trække al Blumenbergs tekst sammen til ’ét spørgsmålstegn’ – selv om det også filosofisk set ville være hæderligt – så dog til noget helt igennem tilsvarende, nemlig til én grundtanke.

II. Grundtanke

Selve grundtanken i Hans Blumenbergs filosofi forekom og forekommer mig at være tanken om aflastning fra det absolutte. Mennesket kan ikke udholde det absolutte. Vi må – på forskellig vis – opnå en distance til det. Jeg har første gang formuleret dette i min Freud-pris hyldesttale til ham i Darmstadt i 1980 og spurgte ham umiddelbart derefter: ”Er De meget utilfreds med denne fortolkning?” Dertil svarede han, som kunne være særdeles høflig: ”Jeg er kun utilfreds med, at det så hurtigt bliver tydeligt, at alt sådan cirka munder ud i den tanke.”

Menneskets livssum er aflastningen fra det absolutte; kultur er arbejdet med at skabe distance. Det er det, som Hans Blumenbergs filosofi efter min mening handler om. Det er det, det handler om i *Die Legitimität der Neuzeit*: Mennesket kan ikke udholde Gud, og derfor opfinder det – som den første

overvindelse af gnosis – middelalderen, og – som den anden overvindelse af gnosis – nytiden: Det beskytter sig mod en alt for almægtig Guds 'teologiske absolutisme', idet det opfinder nytidens selvopretholdelses- og selvhævdelses-kultur og den videnskabelige nysgerrighedskultur.

Det er også denne aflastning fra det absolutte, som det handler om i Blumenbergs *Genesis der kopernikanischen Welt*: Mennesket kan ikke udholde verdens lidelse og forsøger derfor – ved hjælp af 'teori', som grækerne opfandt samtidig med tragedien – at glemme den med et blik på et fjernt og fascinerende kosmos. Dette fascinerende kosmos viser sig dog efter den kopernikanske affortryllelse at være en afvisende ørken, som mennesket ligeledes må aflaste sig fra gennem en tilslutning til Jorden, forstået som en oase i denne ørken, til Jorden som en menneskets livsverden. Det handlede også om aflastning fra det absolutte i Blumenbergs bog *Arbeit am Mythos*. I begyndelsen – der historisk set allerede er forældet – herskede 'virkelighedens absolutisme'. Mennesket har mildnet dets afhængighed af denne truende overmagt kaldet virkeligheden gennem arbejdet, og i særdeleshed gennem arbejdet med myten: idet de gennem 'det arkaiske' og 'mytisk magtdeling' forvandlede virkeligheden til en mangfoldighed af historier og dens skrækscenarier til leg. Det kan vi mennesker ikke give afkald på. Vi vil altid være forpligtet på myter, hævder denne bog, som i sidste ende blev Blumenbergs Goethe-bog: Det er ikke muligt at bringe myten til afslutning. Historier, billeder og myter kan vi aldrig lade bag os.

Også Blumenbergs bog om *Die Lesbarkeit der Welt* peger på dette: Mennesket aflaster sig fra en absolut virkelighed ved at foretage en distancerende omformning af den til et boglignende pensum af læsemateriale, hvor bogen over alle bøger står som baggrundstæppe, således at selv vor mest avancerede naturvidenskabsfolk forbliver filologer og eksegeter, selv der, hvor de fx bryder 'den genetiske kode'. Ligeledes viderefører *Höhlenausgänge* forestillingen om en aflastning fra det absolutte: Mennesket bruger, finder og bygger huler for at aflaste sig fra omverdenens absolutte dødelighed. Som levende væsener, der pga. deres synlighed uundgåeligt er eksponerede og udsat for farer, søger de beskyttelse i disse huler og deres senere former, institutionerne, hvor de udvikler kultur, inderlighed og refleksion, så de kan holde den absolutte og farligt direkte virkelighed på afstand. Således viser Hans Blumenberg gennem mange forskellige trin, at mennesket lever i kraft af, at det aflaster sig selv fra en uudholdelig absolut og umiddelbar virkelighed, hvortil også Gud hører. Men idet mennesket aflaster sig fra Gud, aflaster Gud sig også fra mennesket og forlader det: Gud er død. Blumenberg hører derfor Bach, i en ny reception af *Matthäuspassionen* fra 1988, som en slags Nietzsche før Nietzsche, idet han gør de ord, som i denne passionshistorie er de sidste ord fra menneskesønnen

på korset, centrale: ”Min Gud, min Gud, hvorfor har du forladt mig?” Denne sene bog af Blumenberg er efter min mening, hvad også de tidlige bøger netop var: et radikaliseret theodicéspørgsmål, som ikke finder noget svar.

Jeg gentager: Grundtanken i Hans Blumenbergs filosofi forekom og forekommer mig at være tanken om en aflastning fra det absolutte. Mennesket kan ikke udholde det absolutte, hverken som virkelighed eller som Gud. Vi må opnå distance til det, og vort livspensum – kulturen – er arbejdet med denne distance, som til enhver tid samtidig er en mildning af enfoldigheden gennem mangfoldighed: Gennem aflastningen fra de enkelte absolutter – i form af virkeligheden og af Gud – som vi ikke kan udholde i deres udelte magt, og som vi kun kan bære, idet vi holder dem på afstand gennem en pluralitet af omgangsformer, gennem ’proklamationen af plural’, som Eckard Nordhofen har kaldt det. Vi mangler den fænomenologisk-antropologiske bog fra Hans Blumenberg, som måske kunne have givet os mulighed for at opfatte hans filosofiske grundtanke endnu mere plastisk, nemlig at mennesket har *brug* for aflastningen fra det absolutte. Denne grundtese, vil jeg mene, præger også hans litterære fremgangsmåde, som jeg i det følgende vil fremsætte nogle bemærkninger om.

III. *Skrivemåde*

Også gennem sine værkers litterære stil – han argumenterede, idet han fortalte diskursivt eller aforistisk – har han søgt denne aflastning fra det absolutte.

Som filosof var Hans Blumenberg tilmed en betydningsfuld forfatter. Ikke alene var han begavet med et meget følsomt øje for problemer, men formåede også at forklare dem på den mest spændende måde. Han har skrevet imponerende videnskabelig prosa: En slags prosa, hvor problemtrykket stiger, hvorved de filosofiske problemstillinger i hans problemkrimier forklædte som lærde murstensbøger – som jeg har valgt at kalde dem – bliver mareridtsagtige og gør os mere følsomme over for, hvad der er på færde. Men Hans Blumenberg har ikke kun skrevet, han har også defineret, hvad videnskabelig og filosofisk prosa er. Fra ”Paradigmen zu einer Metaphorologie” fra 1960 videre til den mere almene ”Theorie der Unbegrifflichkeit” i tillægget til *Schiffbruch mit Zuschauer* fra 1979, understreger han: Det eksakte begrebssprog er ikke en uoverskridelig form i det videnskabelige sprog. Det cartesianske program om en terminologisering og formalisering af videnskaberne er utilstrækkeligt. Ingen videnskab og ingen filosofi kommer uden om billeder og myter; de er begge nødt til at bruge metaforer. Tillad mig at formulere det uformelt: Det gælder for toddy – vand *må* tilsættes, sukker *kan*, rom *skal* – som det gælder i filosofien – formalisering *må* der være, terminologi *kan* der være, metaforik

skal der være, ellers tjener det intet formål – hverken at drikke eller at filosofere.

Derfor bør man ifølge Blumenberg, der på dette punkt er gennemført hermeneutiker, ikke adskille den filosofiske systematik fra dens historie og heller ikke adskille de filosofiske begreber og metaforer fra deres historie. Dertil hører – og her gik han i Ernst Cassirers fodspor – skridtet fra substanstænkning til funktionstænkning i filosofi; ånds- og videnskabshistorien. Historien, mener Hans Blumenberg, er ingen lige landevej ad hvilken uforanderlige traditionssubstanter bliver transporteret, således at historikere kan strides om, ved hvilket vejtræ hvilket uheld eller landevejsrøveri skete, fx landevejsrøveriet 'Sekularisering'. Historien er derimod et husholdningssystem af steder, hvor svar eller andre vitale arrangementer træder ind som funktionsbærere, som ved deres forsvinden efterlader tomme pladser og genbesætningspligter, hvis opfyldelse, idet næsten alt hænger sammen, fører konsekvenser med sig. Således er alt i åben bevægelse. Dette er Blumenbergs 'historisme', hvormed han forstod 'historisme' som en ærestitel. Denne ombesætningsmodel, som opererer med en personhusholdningsmetaforik, skærper blikket for historiske følger og konsekvenser og er derfor efter min mening helt igennem egnet til at udskifte sindelagstænkning med ansvarlighedstænkning.

Samtidig lod Blumenberg sig dog ikke skræmme af det metafysikforbud, der er gængs i dag. Han holdt fast ved filosofiens store spørgsmål: Gud, verden og mennesket, død, ondskab; fx i spørgsmålet: Kommer døden til verden gennem synden, eller snarere omvendt; kommer synden til verden gennem døden? Og fx: Har mennesket – væsenet der 'tøver' og derigennem kan være 'eftertænksomt' – for kort levetid til at kunne tøve tilstrækkeligt? Han holder fast ved disse store spørgsmål og prisgiver dem ikke, som især Franz Josef Wetz har understreget det i sin Blumenberg-bog. Faktisk kender jeg ingen nutidig filosofi, der med nøje kendskab til metafysikkritikkens historie bedriver så uhildet og frugtbar metafysik som Blumenbergs filosofi. Tankeforbud har han aldrig accepteret, og derfor bliver alt filosofisk vigtigt for ham, lige fra fænomenologisk beskrevne hverdagsfænomener og anekdoter til litteratur, digtning og Biblen. Af samme grund forbyder han heller ikke sig selv nogen stilistisk genre og skriver alt, lige fra begrebshistoriske og metaforhistoriske skrifter, over filosofiske afhandlinger og det systematisk-problemhistoriske fundamentalværk, til essayet, den poetiske fortælling, fabeln og aforismen. Også som forfatter praktiserede han en stilistisk magtdeling, og efterhånden som han blev ældre delte han den ene forfatter Hans Blumenberg op i adskillige forfattere, som han som vidtfavnende filosof forenede i sig. Til slut vil jeg i mit forsøg på at karakterisere ham henvise til et problem, som i særlig høj grad optog ham.

IV. Endelighed

Min yndlingsbog af Hans Blumenberg er *Lebenszeit und Weltzeit*, som han offentliggjorde for ti år siden. Der gjorde han, på baggrund af en original og glimrende fortolkning af den sene Edmund Husserls 'genetiske fænomenologi', menneskets kortvarige levetid til et centralt tidsproblem. Jo mere mennesket – efter uddrivelsen fra de umiddelbare selvfølgelighedens livsverden – opdager den såkaldte 'objektive' verden med dens ufattelige 'verdenstid', desto mere opdager det uundgåeligt, at dets 'livstid' er en ultrakort episode, som er begrænset af døden, den ubønhørlige grænse for dets vitale og kognitive appetit på verden. 'Kongruensen' mellem 'livstid' og 'verdenstid' viser sig at være en illusion. 'Åbningen af tidsafstanden' mellem 'livstid og verdenstid' viser sig som virkelighed. På den måde bliver vor levetids udløbskarakter central for Hans Blumenberg: Vores tid er endelig, idet den fremtid, enhver kan være sikker på, er døden. Dette er – og her må jeg korrigere en af mine tidligere fortolkninger og tage højde for en indsigelse i et af Blumenbergs breve – ingen oprørt protest mod døden, fordi den begrænser vores tilgang til verden; Blumenberg ser derimod døden som en betingelse for friheden, fx i sin selvforståelsesartikel fra 1983 og eksempelvis med rekurs til Seneca. Citat: "Qui potest mori non potest cogi." Oversat til dansk: "Den der forstår at fjerne sig fra døden, kan ikke plages." (Så vidt dette Blumenberg-citat.) Dog gælder det: Den knappest af vore knappe resurser er vor levetid. Således erfarer vi os selv som en episode, og bogen *Lebenszeit und Weltzeit* bliver den menneskelige endeligheds temporale fænomenologi. Der er noget, der for mennesket varslers om denne temporale endelighed: Sygdom. Blumenberg har i sin artikel "Goethes Sterblichkeit" fra 1982 fremlæst dette på baggrund af skæbnsvangre hændelser og sygdomskriser i Goethes liv, som han ikke kun i sin myte-bog har beskæftiget sig så intensivt med, at han skal have udtalt, at Goethes fødselsdag var mere vigtig for ham end hans egen. Der var konsekvens i, at endeligheden, forstået som dødelighed, også på denne måde rykkede i centrum af hans filosofiske opmærksomhed. Thi aflastningen fra det absolutte fører til en øget betydning af endeligheden.

I sit eget liv reagerede Hans Blumenberg på denne erfaring af ikke at have tid nok, som først og fremmest blev udfoldet filosofisk i *Lebenszeit und Weltzeit*, med visse ejendommeligheder, hvilket gav ham et ry for at være 'vanskelig'. Det var ikke overvejende min erfaring med ham. Jeg opfattede ham som hjælpsom, inspirerende, loyal, naturligvis også som en udfordring, og som en man helt og aldeles kunne komme godt ud af det med. Dette ikke mindst pga. hans humor og udprægede sans for det legende, som gjorde, at han især honorerede legende træk, som han undertiden lod sig afvæbne af. Jeg mener, at hans ejendommeligheder opstod i kraft af, at han indrettede sit liv mere

bevidst og rationelt end de fleste af hans medmennesker, og dette netop på grund af livets korthed. Jeg kan huske nogle gode samtaler med ham den 16. oktober 1980, da han modtog Freud-prisen i Darmstadt. Han sagde til mig: ”De har ikke mistet noget tid i deres liv. Jeg har mistet otte år, som jeg må indhente.” Uden at sige det, tænkte han åbenlyst på, hvordan han, der i nazi-terminologi var halvjøde, efter endt skolegang i 1939 ikke fik lov at komme på universitetet, men i stedet måtte tage sin tilflugt til kirkelige teologisk-filosofiske læreanstalter i Paderborn og Frankfurt, og da også det blev ham forbudt, arbejdede i Dräger-værket i Lübeck. Der var han midlertidigt beskyttet, indtil han skulle i koncentrationslejr, som han undslap fra, hvorefter han holdt sig skjult i Lübeck, indtil han endelig efter krigens afslutning kunne studere i Hamborg og Kiel. For at indhente denne tabte levetid (sådan har jeg fået det fortalt) sov han fra da af kun 6 nætter om ugen og har derigennem ugentligt vundet en ekstra arbejdsdag. Det var kun muligt i og med, at han gjorde natten til arbejdstid. Det, som ikke gjorde det lettere at få fat i ham, var hans praktiske svar på erfaringen af tidsnød, hvis rødder han beskrev filosofisk i *Lebenszeit und Weltzeit*. Hertil hører også, at han siden slutningen af 1960’erne trak sig tilbage fra offentligheden for at indhente den tabte levetid. Han holdt ikke længere foredrag, trak sig væk fra videnskabsturismen med dens konversationsorgier og fra gruppeuniversitetets store forvaltningskampe for i ’husholderisk’ omgang med tiden som knap ressource helt igennem at kunne hellige sig arbejdet med sine tekster, koncentreret omkring enorme læsepense og samtalerne med sin båndoptager. Sådan var det ikke fra starten, hvilket man ofte glemmer, for han investerede – udover i forskning og undervisning – til at begynde med mange kræfter i universitetsarbejdet, både som mangeårigt medlem af senatet for Det tyske Forskningsfællesskab og fx i den institutionelle genoprettelse af Gießen Universitet. Derefter følte han helt berettiget – og hvad der skete med universitetet efter 1968 kan her også have spillet en rolle – at han havde gjort mere end de fleste, så nu var det på tide, at andre tog over. For at indhente den tabte levetid trak han sig i 1970 tilbage som professor i Münster og siden 1985 som emeritus til sin private hule, skrivehulen i Altenberge i Münsterland, hvor han så at sige slog huleudgangens dørklokke fra. Hans Robert Jauß, Henning Ritter og Martin Meyer havde af og til modet til ikke kun telefonisk at overvinde denne barriere. Vi andre havde, hvilket jeg nogle gange bebrejder mig selv, så meget respekt for ham, at vi også respekterede denne hans metodiske isolation, som vel nok har gjort ham bedrøvet, selvom han selv ville den. Denne inspirerende, storslåede mand, der gjorde et dybt indtryk og hvis særkende det var udelukkende at have særlige kendetegn, har måske undervurderet, hvor stærkt han som filosof og forfatter fremstod og virkede. Han udgav ikke sine sidste arbejder – tanker om Thomas Manns dagbøger og en fænomenologisk

antropologi, som han omtalte allerede i 1982, da min kone og jeg så ham for sidste gang hjemme hos os efter tildelingen af æresdoktoren i Gießen. ”For hvem egentlig?” skal han have spurgt. Jeg tror jeg har et svar, som rækker ud over hans død og som tilbageviser denne resignation. For hvem egentlig? Jeg vil mene: For os og for ham, som vi ikke – heller ikke efter eget valg – må lade tage det fra os.

Oversat af Rikke Louise Peters

Oversat fra tysk efter Marquard, Odo (1999): ”Entlastung vom Absoluten” i Wetz, Franz Josef og Timm, Hermann (Hrsg.): *Die Kunst des Überlebens. Nachdenken über Hans Blumenberg*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Noter

¹ Se F. J. Wetz, *Hans Blumenberg zur Einführung*, Hamburg 1993.